

Саякбай Каралаевдин айтуусундагы “Сейтек” поэмасына кириш сөз

Негедир ушул убакка чейин «Сейтек» поэмасы кыргыз фольклорун изилдөөчүлөрдүн көз жаздымында келе жатканы байкалат. Сөз арасына кыпчылып кеткени болбосо, бул сонун поэманын бүткүл ажарын ачып көрсөткөн эмгектер жокко эсе. Анткени менен «Сейтек» атактуу «Манас» трилогиясын бардык тараптан жыйынтыктаган, корутундулаган бөлүмү катарында эсептелүүгө толук укуктуу. Аны кандайдыр бир эпилог, болбосо калыптанып бүтө элек поэма түспөлүндө кароо эн бери калганда маселеге үстүртөн мамиле кылгандык болор эле. Мейли сюжеттик жана композициялык түзүлүшү жагынан болсун, мейли каармандардын көркөм элестеринин ачылышы жана идеялык мазмунунун толуктугу жагынан болсун «Сейтек» өтө оригиналдуу өз алдынча бүткөн чыгарма.

Бул поэманын «Манас» менен «Семетейдей» эле бир нече варианттарынын болушу да анчейин кокустук эмес. Бул абал баарынан мурда чыгарманын эл арасында кеңири таралгандыгын айгинелейт. Эл ичинен чыккан не бир таланттар «Сейтекке» дагы «Манас» менен «Семетейдей» эле ыйык карап, терең сүймөнчүлүк менен акындык шыгын жумшашпай койгон эмес. Атактуу зор манасчылар бул эпостун үч бөлүгүн бир-биринен ажыратпай карашкан. Манас жөнүндө сөз боло баштаганда эле анын уулу Семетей, небереси Сейтек көз алдыда турган. Бизге маалим болуп жеткен манасчылардын эң зору Саякбай Каралаевдин варианты боюнча бул трилогиянын толук айтылышы ойго алчу нерсе.

Арийне, «Сейтектин» варианттарынын бардыгы дээрлик эле бир кылка, сыйда эмес, Манасчылардын акындык шыгына, арымына, турмуштук тажрыйбасына жана көз карашына жараша алардын варианттарынын да жекече касиеттери, өзгөчөлүктөрү бар. Бул талашсыз чындык. Ошондой болсо дагы поэманын бүткүл сонун жактары заманыбыздын алп манасчысы Саякбай Каралаевдин вариантынан таасын сезилет. Мындан, албетте, калган манасчылардын, атап айтканда, Сазанов Багыштын, Рысмендеев Шапактын, Ыбрай Абдырахмановдун ж.б. «Сейтектери» колго илинбейт деген бир беткей чоогол корутунду чыкпоого тийиш. Аталган манасчылардын ар биринин варианттары өздөрүнүн күчтүү жана чабал жактары менен мүнөздөлөт. Бирок булардын арасынан көркөм сюжеттин жетер жерине чейин иштелиши, окуялардын нагыз эпикалык арымда сүрөттөлүшү, образдардын даана ачылышы жагынан Саякбай Каралаевдин варианты орошон өзгөчөлөнүп турат.

«Манас» эпосунун айрыкча биринчи бөлүгү Сагымбай Орозбаков боюнча ар түрдүү элге жат идеяларга, диндик катмарланууларга дуушар болгону белгилүү. Поэманын нукура элдик негизин калыбына келтирүү үчүн ар түрдүү варианттарды бириктирүү зарылчылыгы да мына ушундан улам келип чыккан. Ал эми «Сейтекте» болсо иш башкача Чыгарманын идеялык-көркөмдүк составына чоочун ар түрдүү катмарлануулар буга келип жеткен жок. Ошондуктан ар кыл идеялык-көркөмдүктө айтылган варианттарды атайлап бириктирүү жасалмалуулукка алып барар эле. Ушул учурлар эске алынып, бир нече варианттардын негизинде бириктирилип, кыскартылып түзүлгөн «Манаска» жана «Семетейге» караганда «Сейтектин» айырмаланышы, ал бир гана варианттын, Саякбай Каралаевдин вариантынын негизинде берилди.

«Манас» трилогиясы генеалогиялык циклизация принцибинде түзүлгөнү таанымал. Анын биринчи бөлүмү Манастын жана анын баатырларынын өлүмү, ошондой эле экинчи бөлүмү да Семетейдин кайып болуп кетиши сыяктуу күчтүү трагедия менен аяктайт. Эки поэманын акырында тең адилетсиз зулумдар, баскынчылар бийликке келет. Эл жакырланат, туш тарапка качып бүлүнө баштайт.

Эпостун мындайча бүтүшү элдин тилегин, илгери үмүтүн сүрөттөгөн чыгарма үчүн мүнөздүү болбос эле. Окуя канчалык трагедиялуу болсо дагы элдик оозеки чыгармалардын аякташы оптимисттик мааниге ээ болорун улуу М. Горький таамай белгилеген. Дүйнөлүк бай элдик оозеки чыгармалардын тажрыйбаларына бекем негизделген бул теоретикалык жобо түздөн-түз кыргыз эпосторуна да тиешелүү.

Ушундан улам табийгы түрдө «Сейтек» жөнүндөгү поэманын башталышы зарыл. Ал бөлүм ич арадан чыгып элди эзген Канчоро, кыйырды бузуп келген Желмогуз уулу Сарыбай сыяктуу мыкаачы душмандардын биротоло жеңилишин баяндамак.

Ич арадан чыгып элди бузуп жарган жана сырттан келген душманга каршы күрөшүү — «Манас» трилогиясы үчүн традициялуу сюжеттик мотив Бирок, «Семетей» поэмасы «Манастын» идеялык-көркөмдүк системасын кайталабаган сыяктуу эле «Сейтек» бөлүмү дагы мурдагы сюжеттик схеманы анчейин гана кайталабайт, ага жаны идеялык маани киргизет, толуктайт, тереңдетет. Тагыраак айтканда трилогиянын негизги идеялык-тематикалык негиздерин улантат, акыр аягына жеткирет, бүткүл жомокту тыянактайт.

«Сейтек» дагы «Семетей» сыяктуу эле кыргыз элинин бүлүнүшү, каармандардын жеңилиши, азап чегиши менен башталат Бирок, традициялуу сюжеттик мотивдин кайталанышы дегенибиз мурда болгон окуялар, турмуштук кырдаалдар толук түрдө кайрадан сүрөттөлөт де» теңдикке жатпайт. Элдик эпостун көркөмдүк системасынын айрыкча касиеттеринин бири традициялык сюжет канчалык деңгээлге көтөрүлгөнү менен белгиленет. Болбосо, генеалогиялык принцип менен байланышкан бөлүктөрдүн өз алдынча оригиналдуулугу болбос эле.

Эпикалык «клишелерди» анчейин гана курулай кайталоо деп түшүнүү натуура жыйынтыктарга алып барат. Эпостук «клишелер» жаңы турмуштук кырдаалдарга, шарттарга байланыштуу жаңы мааниге ээ болмок «Сейтек» бөлүмүнүн эн күчтүү жактарынын бири — анда дал ушул традициялык сюжеттик мотивдердин жаңыча чечилгенине байланыштуу.

Биздин оюбузча бул трилогиянын идеялык-көркөмдүк бирдиктиги жалаң гана генеалогиялык циклизацияга байланыштуу эмес. Баарынан мурда мындагы образ сүрөттөө принцибинин бекем салттуулугунда. Ошондуктан «Манас» эпосунун айрым бөлүктөрүнө мүнөздөмө бергенде, биринчисин — баатырлык, экинчисин — романтикалык, үчүнчүсүн — трагедиялык поэмалар катарында белгилөө жалпысынан алганда ишенимдүү болуп көрүнгөнү менен чынында поэмалардын нагыз идеялык-көркөмдүк ажарын, бул бөлүмдөрдүн бир-биринен ажырагыс байланыштарын ачып бере албайт. Ар бир поэмада ушул көрсөтүлгөн касиеттер бар. Ырас, бирөөндө күчтүү, басымдуу, экинчисинде анчалык эмес. Мындай болушу да табийгы көрүнүш.

Образдын традициялуу болушу дегенибиз баатырдын ордуна жаңы баатыр төрөлөт. Ошондой эле анын күчтүү, амалкөй, кара мүртөз душмандары болот. Ал эми булардын арасындагы күрөш болсо эпостун улам кийинки бөлүгүндө, улам башка турмуштук кырдаалдарда көрсөтүлгөн.

Өтө татаал турмуштук кырдаалдардын көрсөтүлүшү «Сейтек» поэмасында Айчүрөктүн образын бүткүл поэманын сюжеттик негизин түзгөн каармандардын катарына кошот. Ал мында аялдык сулуулуктун жана айлакерликтин жеткен элеси катарында гана эмес, акылмандуулуктун, эр жүрөктүүлүктүн, туруктуулуктун образы катарында берилет. Кадимки турмуштук шарттардын сүрөттөлүшү менен фантастикалык учурлардын шаймашай келиши, Айчүрөктүн образынын эстетикалык таасирдүүлүгүн күчөтөт. Карапайым аял болуп туруп, каалаганда аккуу болуп кубулуп кетиши, болбосо Тооторудай сыйкырлуу тулпарларды «дубалап» салышы Айчүрөктүн образына чыныгы эпикалык мүнөз киргизет. Булар жомоктогудай болгону менен кадимки жашаган адамдардын турмушун көрсөткөндөй таасир этет.

Эпостук образдардын көркөмдүк таасирлүүлүгү кадимки кадыресе турмуштук кырдаалдардын фантастикалык учурлар менен тыгыз айкалышына байланыштуу. Фантастикалык апыртуу образга канат байлайт, аны укмуштанат.

Эпикалык фантастика адамдар арасындагы не бир татаал катнаштарды, байланыштарды көрсөтүүдө көркөмдүк реалдуулугун күчөтүүгө кызмат кылат. Арийне, бул жерде образдын реалдуулугу жөнүндө сөз баратканда бул адабий түшүнүккө жекече мамиле кылуу керек. Бул баарынан мурда жазма адабияттын өзгөчөлүгүнө байланыштуу чыккан түшүнүк экени белгилүү. Ал эми оозеки чыгармачылыктын касиеттерине жана өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу реализм дегенибиз өзүнүн жекече маанисине ээ болмок.

Эпосто образ түзүү ыкмасы көркөм ой жорутуунун өзүнчө бир түрүнө жатат. Андагы фантастиканы, гиперболизацияны, мифтик учурларды каармандардын кадыресе турмуштук абалдарынан ажыратууга болбойт. «Эмне үчүн Бакай өлбөйт», «эмне үчүн Айчүрөк сулуулугунан өчпөйт» деп суроо коюу туура болбос эле. Бул образдарды түзүүдө элдик таланттар дал ошондой касиетти аларга «түбөлүк» берген. Эпостук образдардын түзүлүшүндөгү ушундай бөтөнчөлүктөрдү эске алганда гана алардын табиятына үңүп кире алган болобуз.

Айчүрөктүн Кыязга карата болгон мамилелеринде кадимки кадыресе турмуштук карым-катыштар да бар, жомоктук сыйкырлуу укмуш фантастика да бар. Баарынан сонуну ушул эки учурдун бир-бирине айкалышып сайкеш келгени. Кыяздын Тооторудан ажырашы апыртпай айтканда деле «Сейтек» поэмасынын чыныгы кооздугун түзгөн бөлүмдөрдөн. Сөз арасында айта кете турган нерсе, С. Каралаевдин вариантынын башка варианттардан айрыкча өзгөчөлүгү анда ар кыл сюжеттик мотивдердин терең иштелишинде. Маселен, башка варианттарда Тооторуну Айчүрөктүн «алдап» кеткендиги жөнүндө үстүртөн гана айтылат. Аларда бул сюжеттик мотивдин ички кыймылы сүрөттөлбөйт. Турмуштук ушул кырдаалга байланыштуу Айчүрөктүн образы да ачылбай калат.

Ал эми С. Каралаевдин вариантында болсо дал ушул эпизоддо Айчүрөктүн образы бардык жагынан көрсөтүлгөн. Ал жеткен айлакер, акылман, эр жүрөк баатыр, эч нерседен тайманбас каарман. Кыязды сыйкырдуу Тооторудан ажыратуу душмандын өлүмүнө тете экенин Айчүрөк кадиксиз түшүнөт.

Тоотору жөнүндөгү окуянын ар түрдүү фантастикалык учурлары толугу бойдон образдын терең ачылышына ылайыкталат. Тооторунун тилин бууп салыш, буга өчөшкөн сыйкырдуу Тооторунун Айчүрөктү алып-учуп жөнөшү, эң акырында, акылман аялдын сыйкыры менен Тооторунун «койго жетпес койкүрөң» болуп калышы, мына ушулардын баардыгы сыйкырлуу кара күчтүн үстүнөн болгон адамдын жеңишин белгилейт. Ошентип, фантастикалык учурлардын кадимки турмуштук катнаштар менен айкалыштырып сүрөттөлүшү образдын көркүн ачып, маанисин тереңдетет. «Сейтекте» ушул драматикалык окуядан кийин сюжет түйүндөлөт, башкача айтканда, Сейтек баш болгон баатырлар душмандын адилетсиз зордугунан элди, жерди бошотууга аттанышат.

Кыргыз элинин атактуу трилогиясынын биринчи бөлүмү Манастын, экинчи бөлүмү Семетейдин, үчүнчү бөлүмү Сейтектин ысмы менен аталганына карабастан, аларды эпостун бүткүл сюжеттик эриш-аркактарын түзгөн каармандар катарында кароо бир беткей жыйынтыктоолорго алып келер эле. Бул эпостун бөтөнчө бир идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүнө анда жекече алынган каармандын айрыкча даңазаланышы таптакыр мүнөздүү эмес. Чыгарманын бүткүл идеялык-көркөмдүк негизинин арымдуулугу да, кеңирдүүлүгү да анда ар түрдүү каармандардын турмушу, тагдыры бардык тараптан сүрөттөлгөнүнө байланыштуу. Дал ушул мааниде алып караганда «Сейтек» поэмасында Күлчоронун образы айрыкча өзгөчөлөнүп турат.

Күлчоро «Семетей» бөлүмүнүн негизги каармандарынан экени белгилүү." Анда ал Семетейдин бирден бир ишенген чоролорунан. Баатырлыгы, эр жүрөктүүлүгү Семетейден

ашса ашып түшөт, эч жеринен кемибейт. Мына ушундай каарман туткундалып Канчоро менен Кыяздын колунда калды. Ушунун өзү эле бул образдын жаңы түстөр менен ачылышына ыңгай түзмөк. Мына ушундан улам элдик эпоско каармандын мүнөзүн көргөзүүдө аны катып селейип калган абалында эмес, ар түрдүү кыймылдарында, кубулуштарында көргөзүү мүнөздүүбү деген пикир келип чыгат. Анткени, Күлчоро мурдагы «Семетей» бөлүмүндөгү шайыр, ачык жигит эмес, башка турмуштук кырдаалдарга байланыштуу анын мүнөзү да, кыялы да өзгөргөн. Эпикалык образдын күчү да жомоктук каармандар аркылуу кадимки турмуштук катнаштардагы адамдардын тагдырын, ыйын, ар түрдүү кубанычын көрсөтө алгандыгында.

Ушул аспектиде Күлчоро менен Канчоронун катнаштарын алып көрүү жетишерлик. «Семетей» поэмасында бул эки каарман чыгарманын сюжетиндеги «тизгин чоёр» образдар катарында берилет. Канчоронун мүнөзүндөгү айрым ичи тарлык, кара мүртөздүк, коркоктук болбосо ал негизинен оң кейипкер катарында сүрөттөлөт. Ошондой болсо дагы бул каармандардын бири-бирине кескин карама-каршы турган образдар экени маалим боло баштайт. Бул образдардын көркөмдүк таасирдүүлүгү алардын адамдык касиеттерин, сапаттарын көрсөтүүдө ылгый бир түскө келтирип «оң» жана «терс» кылып бере салбастан, алардын мүнөзүндөгү татаал бурулуштарды ыргак менен сүрөттөөгө тыгыз байланыштуу.

Булардын контрасттык каармандардан экендиги алардын аттарында эле берилген. Канчоро эмгенде эмчегинен кан чыкканын Каныкей кандайдыр бир кара ниеттиктин жышааны катарында Семетейге алда нече бекеринен айтпаса керек. Күлчоро жеткен адилеттүүлүктүн, адамгерчиликтин, ал эми Канчоро болсо арамзаалыктын, кара ниеттүүлүктүн элестери катарында сүрөттөлөт. Адамдык ушул сапаттарды көрсөтүүдө элдик генийдин бүткүл күчтүү жактары Күлчоро менен Канчоронун образдарынын «Сейтек» бөлүмүндөгү өнүгүшүндө ачылат.

Кыргыз эпосторунда образ жалаң гана сюжеттин тынымсыз кыймылдарында гана эмес, каармандарга берилген мүнөздөмөлөрдө кадимкидей бүткүл ажары менен сүрөттөлөт. Бул учур «Манас» трилогиясына аябай мүнөздүү. Манастын өзүнө берилген эле классикалык мүнөздөмөнү эске түшүрүү жетишерлик.

Алтын менен күмүштүн,
Ширөөсүнөн бүткөндөй
Асман менен жериңдин
Тирөөсүнөн бүткөндөй,
Айың менен күнүңдүн,
Бир өзүнөн бүткөндөй..

Бул Манаска берилген мүнөздөмө-салыштыруунун айрым гана саптары. Аларды Манаска берилген туруктуу мүнөздөмө-салыштыруулар деп айтууга толук болот. Анткени, алар дайыма Манаска гана тиешелүү. Ошондой эле бул ыр саптары улам жаңы турмуштук кырдаалдарга байланыштуу улам жаңы вариацияларда берилип турат.

Мүнөздөмө-салыштыруу образдын ачылышында негизги ыкмалардан. Бул ык эпосто катышкан каармандардын көрсөтүлүшүндө баардыгында тең кеңири колдонулганын байкайбыз. Ырас мүнөздөмө-салыштыруулар Манаска берилген сыяктуу кеңири болушу жана да кыска, чакан болушу мүмкүн. Маселен, чыканактай эр Агышка берилген мүнөздөмө-салыштыруу өтө кыска, чакан, ошондой эле өтө так. Мындай мүнөздөмө-салыштыруулар айтуучу-жомокчу тарабынан да берилиши ыктымал, ошондой эле айрым каармандар тарабынан берилет. Мына дал ушул жагынан алып караганда Канчорого карата айтылган Каныкейдин жана Бакайдын баалары көркөмдүк жагынан «Сейтек» поэмасындагы эң кооз учурлардан деп айтууга болот. Албетте, кооздук дегенибиз жылма, жылтырак сөздөр эмес. Бул мүнөздөмө-

салыштырууларда Канчоронун тирүү образы көз алдыга таасын тартылат да, нак турмушта жашаган реалдуу адамдын мүнөзү, не бир кылык-жоруктары, мыкаачылыктары сезимди ичиркентип турат. Көркөм образдын эстетикалык таасирдүүлүгү да ушуга байланыштуу го деп ойлойбуз. Кандай болсо дагы поэманын сюжеттик негизин анын башкы каарманы Сейтек ээлөөгө тийиш. Биз мурда айткандай жеке каарманды даңазалоо «Манас» трилогиясына мүнөздүү эмес. Ошондой болсо да традициялуу сюжеттин шарты боюнча окуяны жетектөөчү баш каарман Сейтек болуп эсептелет. Бирок мында дагы баш каарман дегенди шарттуу түшүнүү керек. Баш каарман десе эле «ойду омкоруп, тоону томкоргон» баатыр деп түшүнүү алда канча жаңылыштык. Бул образдын шөкөттөлүшүндө, сыпатталышында «Манастагыга» караганда фантастика, ал турмак кадимки эпикалык гипербола алда канча аздай. Арийне, мындан Сейтектин образында жомоктук, эпикалык касиет жок деген жыйынтык чыкпайт. Антип айтуу бүткүл поэманын идеялык-көркөмдүк системасына чогуул шек келтиргендик болор эле. Мындагы маселе образды сүрөттөөдөгү кандайдыр бир өзүнчөлүктүн, бөтөнчөлүктүн бар экендигинде болуп жатат. Сейтектин образын сүрөттөөдөгү бул өзгөчөлүк баарынан мурда бүткүл поэманын образ системасына байланыштуу.

«Манас» жана «Семетей» бөлүмдөрүндө көбүнчө согуштук эпизоддор басымдуулук кылат. Ошого ылайык андагы каармандардын образы да ошондой окуяларда, ошондой идеялык мотивдерде ачылат. Ал эми «Сейтек» бөлүмүндө болсо элдин оор турмушун сүрөттөөгө айрыкча көңүл бөлүнөт. Мына ушуга жараша андагы образдар дагы көп учурларда кадимки турмуштук шарттарда сүрөттөлөт. Ушул кырдаал Сейтектин образынын сыпатталышына таасирин тийгизбей койбойт:

Бугулуу Талас, бул Кең-Кол,
Жерде өскөн эл канда?
Энекем менен абакем,
Элге жетер күн кайда?
Кыялап ашып жол тартсак,
Кырк адырмак бел кайда?

Кырааным абам эл кайда,
Маңдайдан басып от албай,
Өз журтума жете албай,
Каңгырап жүрүш не пайда,
Карангүн абам эл кайда,
Элге жетер күн кайда?

Биз бул ыр саптарын Сары Тазга карата айткан Семетейдин сөздөрүнө салыштырып көрөлү. Өз жери жана эли жөнүндө укканда ызасына чыдабаган Семетей мындайча жыйынтык чыгарат:

Ушул сөзүң чын болсо,
Айтканыңды кылбасам,
Төбөсү ачык көк урсун,

Төшү түктүү жер урсун!
Атагы урсун Таластын,
Арбагы урсун Манастын.

Сейтек али жаш, али бала, анын сөздөрүндө бир боор жеринен ажыраган адамдын катуу кайгысы, жүрөк мыкчыган ызаасы бар. Элдик эпос анын ушундай образын берүүдө апыртпайт, кадимки турмуштагыдай кылып берет. Ал эми Семетейде болсо өз күчүнө ишенген баатырлык да, кадимки Манастын айбатындай айбат бар. Бирдей эле тагдырдагы каармандардын мындайча ар башка планда сүрөттөлүшү ар бир поэманын духуна, образдык системаларынын ар башкалыгына тыгыз байланыштуу.

«Семетейде» баатырлык мотив күчтүү, ал эми «Сейтекте» жогоруда белгиленгендей элдин турмушун, тагдырын сүрөттөө учурлары басымдуулук кылат. Муну анчейин байкалбас деталдан эле сезүүгө болот. «Семетей» бөлүмүндө башкы каарман адегенде эле «эр», «шер», «кабылан» сыяктуу гиперболикалык маанидеги эпитеттер менен мүнөздөлөт. Ал эми Сейтектин туруктуу эпитеттери «жаш», «бала» сыяктуу түшүнүктөр.

Мына ушул жерде традициялык сюжеттин жаңы турмуштук кырдаалдарда кандайча жаңы интонацияга ээ болорун байкаш үчүн баатырлардын Таласка келген учурларын карап көрүү жетишерлик. Семетей келгенде да, Сейтек келгенде да Таластын пейзаждык көрүнүшү берилет. Мындагы айрым образдык курулмалардын кайталанганына карабастан бул пейзаждык сүрөттөрдүн берилиши эки жерде тең өз ордунда. Анткени, поэтизацияланып сүрөттөлгөн табияттын көрүнүшү өз жерин сагынган каармандардын сезимин козгоп, ата журтуна карата болгон сүйүүсүн ого бетер чыңайт. Бул поэтикалык сүрөттөөлөрдү анчейин гана сөзмө-сөз кайталоо деп түшүнүү жаңылыштык болор эле. Анткени, ар бир учурда мурдагы табылган образдык курулмалар жаңы көркөм деталдар менен толукталып турат. «Семетейдеги» төмөнкү ыр саптарына көңүл буралы:

Кең Талас чоң өзөн,
Жаткан экен чалкайып,
Эчкиликтин Кара-Зоо,
Көктү тиреп каркайып,

Адырдан аркар куюлуп,
Адырдын чөбү суюлуп,
Будурдан бугу куюлуп,
Будурдун чөбү суюлуп...

Мына дал эле ушул көрүнүш «Сейтек» поэмасында мындайча көркөмдөлөт:

Касиеттүү кен Талас,
Жаткан экен чалкайып,
Мунун тоосу бийик аркайып.
Кара курту бармактай...

Булагы ашып ташыптыр,
Муңдуу бир киши жашыптыр.
Жалбырагы жаргактай,

Келтирилген үзүндүлөрдө мурдагы традициялык образдын башталуу учуру гана сакталганы көрүнүп турат. Андан ары болсо манасчы табияттык кубулуштардын башка жактарына көңүл бурганы айкын. Ушундан улам бул табияттык кубулуштарда сүрөттөлүп жаткан каармандардын да психологиясы ар башка. Семетейдин жана Сейтектин Таласка келишиндеги пейзаждык көрүнүштөр гана эмес, ошону менен бирге башка турмуштук кубулуштардын сүрөттөлүшү дагы айырмаланып турат. Семетей келгенде аны капталынан кара чаар кабылан, бир жагынан көк жал, алды-артынан Алмамбет, Чубак, Сыргак баш болгон баатырлардын арбактары тосуп алат. Булардын сүрөттөлүшү поэманын сюжеттик өнүгүшүнө кандайдыр бир укмуштуу жомоктук касиет киргизет да, Семетейдин баатырлык шаңына эп келип турат. Ал эми Сейтектин келишинде болсо мындай баатырдык маанидеги эпикалык элестер жок. Аны Бозинген тосуп чыгат.

Сары керүү кайкаңга,
Өзөнү жылгын тайпаңга
Бала жетип келди эле,
Чын кырчындын оюна,
Чоң чынардын боюна,
Жакын жетип келгенде,
Бет алдынан буркурап,
Боздоп чыкты Бозинген,
Баатырдан калган төө экен,

Жүктөп айтар жүгү жок,
Айтайын десе тили жок,
Адамдын сүйгөн малы бар,
Ай, Бозинген, жаныбар.
Маң-маң-маң баскан,
Төрт аягын тең баскан.
Чуудаларын чан баскан,
Эки көзүн кал баскан.

Бул жерде Бозингендин сүрөттөлүшү кокустук эмес. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгына адамдын кайгысын, муңун, оор турмушун көргөзүүдө тайлагынан ажыраган ингендин ыйы менен сүрөттөө өтө мүнөздүү. Казак элинин атактуу окумуштуусу Ч. Ч. Валиханов айткандай «Манас» эпосу кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгындагы

бардык жанрларды өз ичине камтыганын эске алсак, анда Бозингендин образы аллегориялык мааниге ээ болот. Бозингендин элесинен эле адилетсиз адамдардын кол алдында эзилген элдин турмушу көзгө көрүнө баштайт. Поэманын идеялык мазмуну, жогоруда белгиленгендей, кандайдыр бир айрым адамдардын кордугун эмес, жалпы элдин оор абалын көрсөткөндүгү менен айырмаланат. Дал ушул мааниде алып караганда Сейтектин Каныкейге жолукканы кандай күчтүү, кандай көркөм. Бул эпизод адам Турмушунун оор кайгысы, аянычтуу учурлары менен жык толгон. Бирок канчалык азаптарды тартса дагы эне кайратынан жанбайт, келечектен үмүтүн үзбөйт. Бул идеялык мотив Сейтек менен Каныкейдин диалогунда эң күчтүү берилген.

Саякбай Каралаевдин варианты боюнча «Сейтек» поэмасынын таасирлүү учурларынын бири Семетейдин кайып болуп кетишин сүрөттөгөн учурлар. Башка варианттарда бул мотив айрым учурларда кездешкен менен ал акыр аягына жеткирилбегенин байкайбыз. Ал эми С. Каралаевде болсо Семетейдин кайып болуп кеткени гана эмес, анын кандайча кайрадан эл арасына келгени да толук сүрөттөлөт. Арийне, бул миф. Бирок, мифтин болушу эпостун идеялык-көркөмдүк негизин бузбайт, тескерисинче, кооздойт, көркөмдүк касиетин күчөтөт. Эл өзүнүн сүйүктүү каарманына өлүмдү ыраа көрбөйт. Анын үстүнө Сейтек дагы кадимкидей күчүнө толуп, эр жете элек. Анын душмандары да каардуу. Ушунун баарын эске алганда Семетейдин кайрадан элге кошулушу ылайыктуу, Анын элге кошулушу кыргыз баатырларынын кайрадан күчкө толо башташын, үзүлгөндөрдүн уланып, чачылгандардын жыйнала баштаганын элестетет. Бирок, Семетей элге кайрадан кантип кошулду, бул маселе көркөмдүк жагынан кандайча чечилди? Маселенин баары мына ушунда. Биздин оюбузча бул сюжеттик мотив «Сейтек» поэмасында эң сонун иштелген, жетер жерине жеткирилген учурлардан болуп эсептелет. Семетейди биринчи жолу көргөн Кара Дөө аны элге алып келүүгө аракеттенет. Аракетинен эчтеке чыкпагандан кийин ал Күлчорого барат. Бирок, Күлчоронун да колунан келбейт. Акырында Каныкейдин эмчек сүтү гана Семетейге тил берип, көзүн ачат. Семетейдин элге кайра кошулушу фантастика экендигине карабастан, кадимки турмушта кездешүүчү окуялардай кабыл алынат. Анткени, эне сүтүнүн ыйыктыгы жөнүндөгү идея ошончолук чанда кездешкен күч менен сүрөттөлгөн.

А, Каныкей жок болсо,
Белести чалып сүзүп кой,
Белгилүү абаң төрөдөн,
Күдөрүңдү үзүп кой.
Конуш күтүп жер болбойм,
Энекем өтсө дүйнөдөн,
Күлчоро сага эл болбойм.

«Сейтек» поэмасынын эң чатыш жери анын жыйынтыктоочу бөлүмү. Сейтектин Таласка келгенге чейинки сюжеттик эриш-аркактардын айрым жерлериндеги айырмачылыктарды эске албаганда буга чейинки окуялар негизинен бардык варианттарда бирдей.

Ал эми поэманын жыйынтыктоочу бөлүмүнө келгенде Саякбайдын варианты калгандардан кескин түрдө айырмаланган сыяктуу. Мындай кескин айырмалануу эпостун пайдасынабы, же жокпу жана ал кандайдыр бир эпостун тулку боюна сырттан алынган гана жасалмалуу кошумчабы? Сөз бул жерде Сарыбай дөөнүн урушу жөнүндө баратат. Чынын айтканда Желмогуз уулу Сарыбай менен болгон согуш жалгыз гана Саякбай Каралаевдин вариантында гана айтылат.

«Манас» трилогиясы өзүнүн бүткүл идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн алып караганда баарынан мурда баатырдык эпос. Бул аныктама менен эпосту изилдөөчүлөрдүн бардыгы текши макул. Трилогиянын биринчи бөлүмү да ошондой эле экинчи бөлүмү да

кайгылуу бүтөт- Мындай аяктоо кыргыз эпосторунун табиятына мүнөздүүбү? Биздин оюбузча жок. Чындыктын, адилеттүүлүктүн жеңиши менен бүтүү кыргыз эпосторунун баардыгына дээрлик мүнөздүү. Кенже эпос деп аталган кайсы гана поэманы албайлык, башкы каармандар көп азаптардан кийин акыры жеңишке ээ болушат. Табияттын кара күчү менен күрөшүп зоокада калган Кожожаштын өчүн акыры анын уулу Молдожаш алат. Мындай мисалдарды четтен келтирүүгө болот.

Элдик эпостордун ушундай традицияларын бек сактаган «Манас» эпосунун кубанычтуу, бийик оптимизм менен аякташы сөзсүз болчу. «Манас» трилогиясын элдик традициялардан обочо турган кандайдыр бир өзүнчө жеке нерсе катарында кароо жаңылыштыкка такайт. Сөз арасында кыпчий кете турган нерсе кыргыз эпосторун изилдөөдө «Манас» поэмасын кенже эпостордон ажыратып кароо бир беткейлик болор эле. Булардын бири-бири менен киндиктеш экенин унутпоо керек. Эгерде ушуларды эске алсак «Манас» трилогиясы кандайдыр бир чоң, күчтүү, каардуу душманды жеңүү менен бүтүшү айкын. Бул аныктама бизге белгилүү болгон бардык варианттардын жыйынтыктоочу главалары менен далилденет.

Дээрлик бардык варианттарда Сейтек күчтүү душман менен согушат да, аны жеңет. Ар бир вариантта келген душмандын аты башкача аталат да, сүрөттөө учурлары да түрлүүчө берилет. Маселен, Шапак Рысмендеевдин, Багыш Сазановдун варианттарында Сейтек Коңурбайдын уулу Куялы менен согушат. Куялы бул жолу атасынын кегин кууп келет. Жакшылык Сарыков, Ыбрай Абдырахманов боюнча Сейтек Кара Дөө менен согушат. Ошентип, бул варианттарда Куялы да, Кара Дөө да терс каармандар катарында берилет. Ал эми, Саякбай Каралаевдин вариантында болсо булар оң каармандар катарында, Сейтектин достору катарында сүрөттөлөт. Бул вариант боюнча Сейтек Желмогуз уулу Сарыбай дөө менен согушат. Ошентип, сюжеттик айырмачылык дегенибиз бар болгону каармандардын башка-башка аталганына гана барып такалат.

Окуучу эпосто Желмогуз уулу Сарыбай деген жок эмес беле, деп сурашы мүмкүн. Жок, андай эмес. Мындай каарман эпосто бар. Саякбай Каралаевдин вариантында чоң-казаттагы окуядан төмөнкүлөрдү окуйбуз:

Тоодой чокмор байланып,
Тозогу тоону айланып,
Желмогуз уулу Сарыбай,
Көгала издеп жүрүптүр.
Сары келсе кокустан,
Заман акыр салат деп,
Сарыбай, Көгөла тартып алат
Олуят атаң билиптир.
Тулпар ичин ачырып,
Көгаланы качырып,
Чубак сенин айыңдан,
Өткөн иштин жайынан,
Мен кечпеген суу калбай,
Мен ашпаган тоо калбай,
Күндүзүндө тынч албай,
Түн ичинде уйку албай
деп Көгаланы баккамын,
Сарыбай иттин кордугун,
Нечен жылы тарткамын.

Ырас, «Манас» эпосунда Сарыбай дөөнүн образы кеңири окуяларда сүрөттөлбөйт, ал жөнүндө кабар гана берилет. Бирок бул берилген кабар өтө таамай кабар, анын качан гана болбосун Манаска душман экендиги жөнүндөгү кабар.

Ошентип, Сарыбай дөөнүн «Сейтек» бөлүмүндө көрсөтүлүшү табийгы иш. Кеп бул жерде Сейтек Кара Дөө менен күрөшөбү, Куялы менен чабышабы, же Сарыбай менен алышабы баары бир. Эпостун каарманы кандайдыр бир каардуу душман менен күрөшмөк. Маселенин баары мына ушунда. Ал эми Сейтектин душмандарынын ар түрдүү варианттарда ар башка аталышы айтуучунун жекече шыгына, каармандардын аттарын эске тутуп калышына жана ал уккан чөйрөгө байланыштуу болушу ыктымал. Маселен, тыншандык манасчылар көбүнчө Сейтек менен Кара Дөөнү уруштурат. Демек ушул версия аларда кеңири тараган болуу керек. Ошондуктан Сейтектин Желмогуз уулу Сарыбай менен болгон согушун поэманын табийгы түрдө аякташы катарында кабыл алууга толук негиз бар.

«Сейтек» поэмасынын эң толук вариантын түзүүдө мезгилибиздин улуу манасчысы Саякбай Каралаевдин чыгармачылык эмгеги өтө зор. Башкасын айтпаганда деле Семетейдин кайын болуп жүрүшүн эске алуу жетишерлик.

«Манас» эпосундагы сүйүктүү каармандардын кайып болушу жөнүндөгү сөз эл арасында байыртадан бери тарап келе жаткан легенда. Аны атайы ырга айландырмак тургай, эпостун көркөмдүк системасына сиңирип жиберүү элдик чыгармачылыкты таза сактаган адамдын гана колунан эмес, жеткен таланттын шыгына жараша болмок. Болбосо Семетейдин кайып болгондугу жөнүндө сөз арасында гана айтылбаса атайы эпизод катарында башка варианттарда дээрлик кездешпейт. Мына ушул мааниде алып караганда Сейтектин Желмогуз уулу Сарыбай дөө менен болгон согушун Саякбай Каралаевдин укмуштуу айтуучулук шыгын белгилеген факт катарында да баалоого тийишпиз. Арийне, баардыгын тең эле Саякбай Каралаевдин энчиңе өткөрүп берелик деген сөз эмес. Ал сөзсүз элден алган, жана акындык таланты менен кайрадан не бир электен өткөрүп кооздоп, кайрадан элге берген.

Желмогуз уулу Сарыбай Дөө менен болгон күрөш «Сейтек» поэмасынын баатырлык багытталышын эң жогорку бийиктикке чыгарат, чыгарманын бүткүл идеялык-көркөмдүк негизин жыйынтыктайт. Сарыбай чексиз каардуу, ашкан күчтүү душман. Элдик эпос атайы анын ким экендигин, кайдан келгендигин айтпайт. Мына ушул жагынан алып караганда Сарыбай дөө илгертен бери келе жаткан Манастын душманы. Ушул жагынан алып караганда бул образ кандайдыр бир жыйынтыктоочу мааниге ээ. Ошондуктан мындай душманды жеңүү да оңойлукка турбайт. Сарыбай дөөнү жеңүү кыргыз элин байыртан бери эзип келе жаткан душманды жеңүү.

«Манас» эпосунда айрыкча согуштук эпизоддорду сүрөттөөдө штамптуу бир калыптагыдай кайталоолордун бар экендигин өч ким танбайт. Бөтөнчө мындай кайталоолор Сагымбай Орозбаковдун вариантында кездешет. Бул кайталануулар эпостун өзүнчө бир жаңы катмарланууларын түзгөн. Анткени айтуучу жат идеялардын таасири менен Манасты дүйнөнү бүт чапкан баатыр катарында көрсөтүүгө аракеттенип, жасалмалуу түрдө бир эле согуштук эпизодду уламдан-улам кайталай берүүгө аргасыз болгон. Ошентип, эпос элдик негизден ажыраган сайын өзүнүн көркөмдүгүн дагы, оригиналдуулугун дагы жогото берген. Ал эми качан гана нагыз элдик кызыкчылык үчүн болгон согуштук окуяларды сүрөттөөдө болсо айтуучу улам жаңы сүрөттөөлөрдү, ыктарды таба алган.

Сарыбай дөө менен болгон согуштук эпизоддун көрсөтүлүшү өтө оригиналдуу. Ал турмак анын сүрөттөлүшү традициялуу көнүмүштөн тышкары. Сүрөттөлүшү жагынан бул «Манастагы» «Чоң казатты» да, «Семетейдеги» «Коңурбайдын кол салышын да» туурабайт, алардан кескин түрдө өзгөчөлөнүп турат. Бул согуштук эпизод эң жогорку

көркөмдүк күч менен сырттан келген душмандын күчтүүлүгүн дагы, аны жеңген адилеттүүлүктүн күчүн да даана көргөзөт. Сүрөттөөдөгү гиперболика каармандардын образын берүүдө негизги көркөм сөз каражаттарына жатат. Бирок мындагы душмандар «тийип» кетсе эле кырыла бербейт. Сүрөттөөдөгү апыртуу тескерисинче душмандын айбатын, каарын көрсөтүүгө жумшалган. Сарыбай дөө менен адегенде Күлчоро, андан кийин жаңыдан жетилип келе жаткан Сейтек, эң акырында Куялы кыз беттешет. Сүрөттөөдөгү мындай градациялык ык окуянын чыйралуусун күчөтөт, душмандын каардуулугун ыргактуу түрдө толук ачат. Арийне, мурдагысындай эмес Күлчоро Сарыбай дөөгө алы жетпейт. Сейтек жеңе турган болгондо ары куу, ары арамза Сарыбай дөө жети күнгө уруксаат алат, Сейтек чын баатырлыктын бийик салты менен ага уруксаат кылат. Ошентип Сейтек ашкан баатыр гана эмес, ошону менен бирге эпикалык согуштун бүткүл шарттарын сактай алган адилеттүү каарман. Сейтектин ушундай баатырлыгын. кыргыз элине келечекте чеп экенин ал турмак Сарыбай дөө дагы мойнуна алат:

Берен кыргыз элине	Чабышып жүрүп чаалыдым.
Бек бекиткен темирдей,	Күрөш баштап күбүлдүм,
Чеп экенсиң эр Сейтек!	Бүгүн жандан түңүлдүм.
Талыкпас элем талыдым,	Айткан сөзгө көнүңүз.
Арстан элем наалыдым,	Жети күн мөөнөт бериңиз?

Чынында Сейтек Сарыбай дөөнү жеңди Бирок, элдик эпостун бирден бир касиети кандайдыр бир турмуштан тышкары каармандарды мактап даңазалай берүү эмес. Карапайым адамдардын арасында не бир баатырлар бар экендигин көргөзүү эпостун элдиктүүлүгүн алда канча күчөтмөк. Дал мына ушундай образдарга Кайып чал кызы Куялы кирет. Ал кандайдыр бир чукулунан гана табыла калган образ эмес, поэманын бүткүл идеялык агымы менен даярдалган образ.

«Манас» трилогиясынын бирден-бир элдиктүүлүгү жана маанилүүлүгү ар түрдүү аялдардын образынын галереясын түзгөндүгүндө. Алардын арасында колу чебер уз, туюктан жол тапкан акылман да, кайратынан жанбаган балбан баатыр, суктанган сулуу да бар. Куялы дал ушулардын катарына кирет. Кыскасы, Куялы «Сейтек» эпосу үчүн бөтөн көрүнүш эмес. Нукура элдин генийи жараткан каарман гана төмөнкүдөй сөздөрдү айтат:

Кандай кыраан болсо да,	Кадууну артып кол баштап.
Канаты менен учат го	Такоол болуп бергиле!
Куйругу менен конотко,	Каары катуу Сарыбайга,
О, кагылайын Күлчоро,	Качпай тике баралы,
Кайраты болот жаш Сейтек,	Кармашты күчтүү салалы.

Куялынын образын жетер жерине жеткирип көрсөтүп турган эпостун бул сөздөрүнөн ашырып эч нерсе айтууга мүмкүн эмес. Бул каарман баарынан мурда элдин күчүнө таянган баатыр. Анын үстүнө ал карапайым адамдардын арасынан чыккан кыздын образы. Ушуларды эске алганда эле Куялынын образы «Манас» трилогиясынын негизги идеялык мотивдерин улаган жана акыр аягына жеткирген образдардан экени талашсыз болуп чыгат. «Манас» трилогиясы атайы «Сөз башы» менен башталат. Анда бул элдик жомоктун нечен замандардан бери укумдан-тукумга өтүп келе жаткандыгы жөнүндө айтылат. Үчүнчү бөлүмүндө, башкача айтканда, «Сейтек» поэмасында «Сөз аягы» берилет. Баш-аягы билинбей көз кайкыган бул зор чыгармага ушундай композициялык

ыктын зарылчылыгы өтө чоң. Ал кандайдыр бир зор жана татаал архитектуралык курулуштун башталган жана бүткөн жерин белгилеп тургандай.

Бирок, эпос эмне менен бүттү, кептин баары мына ушунда турат. «Сөз аягында» душман биротоло жеңилгенден кийин Семетейдин, Күлчоронун, Айчүрөктүн, Бакайдын, Каныкейдин алыс сапар кеткендиги жөнүндө айтылат. Чыгарманын мындай бүтүшү элдин акылмандуулугу менен гана табылган. Эл өзүнүн сүйүктүү каармандарына өлүмдү ыйгаргысы келбейт. Алардын түбөлүк «жашап» тирүү калышын каалайт. Ошондуктан эл арасында Семетейлердин сапар чегип жүргөндүгү жөнүндө легенда бекеринен кеңири таралган эмес. Семетейлердин кетиши үмүт үзгөндүк, көңүл чөккөндүк эмес, алар душмандын биротоло жеңилишин жакшы түшүнүшөт, ошондой эле «үзүлүп кетсе улачу, чачылып кетсе жыйноочу» Сейтек бар экенин билишет. Ошентип алардын сапар чегеши бийик оптимисттик идеяга сугарылып, поэманын ого бетер көркүн чыгарып турат. Профессор В. М. Жирмунскийдин билдирүүсү боюнча каармандын кайып болуп кетиши жөнүндөгү ыр дүйнөлүк фольклордо өтө кеңири тараган легендаларга жатат. Маселен, Артур жөнүндөгү келы легендасы дал ушундай.

Саякбай Каралаев боюнча «Сейтек» поэмасынын башка варианттардан өзгөчөлүгү, анын сюжеттик толуктугунда. Атактуу манасчынын элестүү сөзү менен айтканда «бир чапандын этегин айтса, жакасын таштап кетпейт».

Эпостук сюжеттин толук болушу окуялардын гана берилишине байланыштуу эмес. Окуялардын айтылышы зарыл шар». Бирок, ал окуялар көркөм деталдар, ар түрдүү сүрөттөөлөр менен шөкөттөлбөсө, анда ал курулай окуя болуп калышы ыктымал.

«Семетей» бөлүмүндө Күлчоронун туткундалып кетиши жөнүндө айтылат. Ал эми ушунун өзү эле «Сейтектин» башталышында берилет. Мындай «кайталоонун» берилишине эмне себеп? «Семетейдин» аягында Күлчоронун туткундалышы айтылып гана тим болот. Ал эми бул окуя болсо «Сейтекте» көркөм деталдар менен сүрөттөлөт. Ошондуктан, муну куру кайталоо катарында кабыл албоо керек.

Сейтектин Каныкейге жолугушун эстеп көрөлү. Кармап турган торпогуна сайгак тийип, Каныкейди жыгып кетет. Буга ызасы келе калган Сейтек торпокту бөлө чабат. Чачыкейден корккон байкуш карыя, жаш баатырды каргай баштайт. Мына ушул кичине деталь Каныкей менен Сейтектин тагдырын кеңири сүрөттөгөн диалогду түзөт. Мында чоң энесинин кайгылуу оор абалын көргөн баатырдын катуу ызаасы да, азаптуу турмуш жедеп көкөйүнө тийген кемпирдин ачуу кайгысы да бар. Ошентип, сюжеттик мотивдин толук сүрөттөлүшүндө көркөм деталь стилистикалык эң негизги курулмалардан болуп эсептелет.

Арийне, «Сейтек» поэмасынын стилистикалык курулмалары ар түрдүү жана бай. Бул маселе өзүнчө атайы изилдөөлөрдү талап кылган проблемалардан. Ошондой болсо дагы олуп-чолуп айрым пикирлерди айтууга туура келет.

«Сейтек» эпосунун сюжеттик эриш-аркактарынын курулушунда жана окуялардын өнүгүш-ыргагын түзүүдө диалог чоң мааниге ээ. Диалог мында кандайдыр бир каармандардын анчейин гана кеп-сөзү эмес. Ал баарынан мурда окуянын тынымсыз өнүгүшүн сүрөттөгөн көркөм сөз каражаттарына кирет. Диалог каармандардын бири-бирине карата болгон мамилелерин көрсөтүү менен бирге алардын образын ачат, Кыяз менен Канчоронун, Күлчоро менен Канчоронун, Сейтек менен Каныкейдин диалогдору мына ушундай. Кыяздын коркоктугу, аңкоолугу, Канчоронун жеткен кара мүртөздүгү, Күлчоронун адилеттүүлүгү, Сейтектин баатырлыгы, Каныкейдин акылмандуулугу дал ушул диалогдордо берилет. Айрым учурларда диалогдо башка каармандардын образы ачылат. Маселен, Айчүрөк менен Каныкейдин диалогу. Мында Канчоронун баскынчылыгы, канкорлугу сейрек кездешүүчү көркөмдүктө көрсөтүлөт. Мындай диалогдорду кандайдыр бир каармандардын речи катарында гана эмес, белгилүү образды ачуудагы диалог — мүнөздөмө катарында кабыл алуу керек.

Кызыл-кызыл кырмызы,
Кырып тытсам бөлүнбөйт.
Тигил эмчек сүт берген эсерин,
Бизге кылчаяр түрү көрүнбөйт.
Жашыл ала тал жибек,
Жан-жанын тытсам бөлүнбөйт.
Тигил жакындап кирсе «жакшы
уулун»
Жан коёр неме көрүнбөйт.

Келтирилген үзүндү Канчоро жөнүндөгү Айчүрөктүн Каныкейге айтып жаткандарынан алынды. Бул анчейин гана айтылып жаткан сөздөр эмес, баш-аягы текши чылк образ. Эпоско мүнөздүү болгон эпикалык параллелизмди эске албаганда деле, Канчоронун аты аталбай, анын ордуна «эмчек сүт ичкен эсериң» деген метафоралык салыштыруу каарманга карата болгон Айчүрөктүн мамилесин так көрсөтүп турат. Мында «эмчек сүттү» унуткан адамдын колунан кандай жакшылык келмек эле деген адилеттүү жыйынтык бар.

Диалог дегенде эле муну азыркы жазма адабияттын маанисинде түшүнбөө керек, Диалог дегенибиз эпосто өзүнчө бир драматикалык эпизодду да түзүшү мүмкүн. Маселен, Күлчоро айыгып келгенден кийин анын Канчоро менен болгон аңгемеси. Ары баатыр, ары адилет Күлчоро качандыр бир мезгилде бирге эмчек эмген Канчорону кыйбайт. Ал эми канкор Канчоро болсо алардан таптакыр кол үзгөн. Бири-бирине антипод катарында коюлган бул образдардын бүткүл мааниси дал ушул драматикалык мүнөздөгү диалогдо көрсөтүлгөн.

Эпостун стилистикалык курулмаларынын дагы бир мүнөздүү учуруна андагы салыштыруу ыкмасынын кеңири колдонулушу болуп эсептелет. «Манас» эпосу ар түрдүү салыштырууларга жык толгон поэма. Бул эпосто көркөм троптордун баардыгы дээрлик кездешет. Бирок салыштыруу образды түзүүдө, ар түрдүү окуялардын элесин берүүдө ар дайым басымдуулук кылат. Салыштыруу жалаң гана эпоско эмес, кыргыз поэзиясына өтө мүнөздүү стилистикалык ыкмалардан.

Эпостук салыштыруу өздөрүнүн курулуу ыктарына карата кеңири жана кыска, чакан болот. Кеңири салыштыруулар көбүнчө окуяны, предметти, каарманды жаңыдан сүрөттөгөндө, алар жөнүндө толук элес берүү үчүн колдонулат. Маселен, Сейтектин портрети. Мында салыштыруу көбүнчө Сейтектин тышкы келбетинин Семетейге окшош экендигин көрсөтүүгө багытталган. Мындай кеңири салыштыруулардын айрым учурлары улам кийинки окуялардын жүрүшүнө байланыштуу кайталанышы мүмкүн. Ал эми кыска, чакан салыштыруулар болсо каармандын, окуянын, кубулуштун ошол турмуштук кырдаалга байланыштуу мүнөздүү гана учурун сүрөттөйт. Маселен, Күлчорону байламак болгондо мындай сүрөттөө берилет:

Күлчорону карасаң,
Оозундагы илеби
Өзөндүү тоонун желиндей.
Бет алганды жегидей.

Бул кыска, чакан сүрөттөөдө канчалык оор жарадар болсо дагы душмандын колуна түшпөскө аракет кылган баатырдын кайраты көрсөтүлгөн.

Эпостук салыштыруу сыпаттоо мүнөзү жагынан да ар кыл, ар башка. Белгилүү бир предметке түздөн-түз окшоштуруу маанисиндеги салыштыруулар учурайт.

Жал куйруктан айрылтып,

Тоодон аңчы ыргыткан,

Куландай кылар бекенсиң?
Басуучу буттан айрылтып,
Жыландай кылар бекенсиң?

Таштай кылар бекенсиң?
Соргок адам мүлжүгөн
Баштай кылар бекенсиң?

Бул үзүндү Канчоронун бузуктугу жөнүндө Каныкей айтканда Семетейдин берген жообунан алынды. Мында Семетейдин айтайын дегени эле ишенимдүү баатыр чоромон ажыратпа, аны менен касташтырба деген гана ой. Мына ушул ой конкреттүү предметтерге түздөн-түз кейиптештирилет да, элестүү образ түзүлөт. Эпостун көркөмдүк составына фантастика, гиперболика табийгы түрдө киргенине жараша салыштыруулар дагы ушул учурга жараша келет. Гиперболикалык салыштыруу эпостун эң кооз, эң мүнөздүү жерлерин түзөт десек аша чаппайбыз.

Ошондо жамгырды көр, чокту көр,
Ак сарайдын ичине
Жайнап тийген окту көр.

Мында гиперболикалык маанидеги салыштыруулар окуянын элесин даана ачып, чыгармага чыныгы эпикалык мүнөз киргизет.

Эпостук салыштыруулар окуянын маанисине карата ар дайым өзгөрүп, кубулуп турат. Айчүрөк кантип болсо да Сейтектин өмүрүн сактап калууга аракеттенет. Анын мындай аракети эпикалык планда, Кыяз өңдүү каардуу душмандар менен болгон күрөштө өнүгөт. Ошондуктан Айчүрөктүн чыныгы жомоктук образын түзүү үчүн айтуучу эпикалык параллелизм маанисиндеги салыштырууларды колдонот.

Казгалдак деген кайран куш,
Кайрылбай учат жем үчүн.
Канымды төгүп ийейин,
Карындан чыккан сен үчүн.

Ителги деген кыраан куш,
Зыпылдап учат жем үчүн.
Курман болуп кетейин,
Курсактан чыккан сен үчүн.

«Сейтек» эпосунун үстүндө жүргүзүлгөн айрым гана байкоолор образды ачууда, турмуштук көрүнүштөрдү түзүүдө салыштыруу эң күчтүү стилистикалык ыкмалардан деп корутундулоого негиз берет. Албетте, мындай жыйынтык эпостун стилдик оймочиймелеринин ар түрдүүлүгүнө эч кандай шек келтирбейт.

Эн акырында «Сейтектин» ушул вариантын түзүүдөгү бир учурду айта кетүү керек. Жогоруда эскертилгендей бул китеп бир гана Саякбай Каралаевдин вариантынын негизинде кыскартылып берилди да, түзүүчү Түгөлбай Сыдыкбеков тарабынан эч кандай түзөтүүлөр, кошумчалар киргизилген жок. Бөлүмдөрдүн, заголовкалардын аттары гана окуянын мазмунуна жараша түзүүчү жана редакторлор тарабынан коюлду.

Мындан мурда бул трилогиянын биринчи бөлүмү «Манас», экинчи бөлүмү «Семетей» китеп болуп жарыяланган. Эми кыргыз элинин улуу жомогунун тыянактоочу бөлүмү «Сейтек» жарыкка чыкты. Нечен кылымдардан бери эл арасында оозеки формада жашап келе жаткан эпостун китеп болуп чыгышы сөзсүз ири маданий окуялардан болуп эсептелет.

К. Асаналиев